

Психологічні науки

УДК 59.9:378(075.8)

Іванова Наталя Георгіївна

*доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри
Національна академія Служби безпеки України*

Ivanova Natalia

*Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department
National Academy of the Security Service of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-6108-4725

Паливода Ольга Олександрівна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри
Національна академія Служби безпеки України*

Palyvoda Olga

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department
National Academy of the Security Service of Ukraine*

ORCID: 0000-0003-2027-3316

Недужа Ірина Леонідівна

*старший викладач кафедри
Національна академія Служби безпеки України*

Neduzha Iryna

*Senior Lecturer of the Department
National Academy of the Security Service of Ukraine*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

ДО РОБОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE TRAINING OF SPECIALISTS

TO WORK IN THE CONDITIONS OF WAR

Анотація. У статті зазначено, що важливим, невід'ємним складником процесу психологічної підготовки до роботи під час війни є врахування функціональних психологічних факторів, таких як: емоційно-вольова стійкість; особливості пізнавальних процесів та психічних властивостей; мотивація до певних дій; поведінкові аспекти, – що зумовлює необхідність дослідження психологічних аспектів підготовки до роботи в умовах війни.

Мета статті – визначити психологічні аспекти підготовки фахівців до діяльності в умовах війни шляхом розгляду змісту відповідної психологічної готовності.

Обґрунтовано, що умови війни є екстремальним, нереально складним середовищем в якому доводиться працювати фахівцям різних видів діяльності. Ці умови супроводжуються не тільки високим рівнем психоемоційної напруги та тривожності, а й страхом за рідних і близьких. За таких екстремальних обставин фахівець все одно має якісно та самовіддано працювати, щоб своєю працею наближати перемогу України над російським агресором.

Виділено рівні відповідності фахівця вимогам діяльності. Розглянуто професійно важливі якості та їх групи. Вказано, що психологічну підготовку визначають як процес особистісного і професійного розвитку фахівця, спрямований на його змістовну трансформацію шляхом формування комплексу професійно важливих якостей, психологічних особливостей та професійних компетентностей, необхідних для вирішення завдань в екстремальних умовах. Результатом підготовки є психологічна готовність до діяльності. Психологічна готовність до роботи під час війни зумовлюється й наявністю у фахівця певних психофізіологічних якостей. Робота в умовах війни вимагає наявності наступних груп професійно важливих якостей: емоційно-вольових, інтелектуально-прогностичних; організаційно-мобілізуючих;

комунікативно-діяльнісних.

Ключові слова: екстремальні умови, професійно важливі якості, професіонал, вимоги діяльності, психологічна готовність.

Summary. *The article states that an important, integral component of the process of psychological preparation for work during the war is the consideration of functional psychological factors, such as: emotional and volitional stability; peculiarities of cognitive processes and mental properties; motivation for certain actions; behavioral aspects, which makes it necessary to study the psychological aspects of training for work in war conditions.*

The purpose of the article is to determine the psychological aspects of the preparation of specialists for activities in war conditions by considering the content of the corresponding psychological readiness.

It is substantiated that the conditions of war are an extreme, unrealistically difficult environment in which specialists of various types of activities have to work. These conditions are accompanied not only by a high level of psycho-emotional tension and anxiety, but also by fear for family and friends. Under such extreme circumstances, the specialist still has to work with quality and selflessness in order to bring Ukraine's victory over the Russian aggressor closer with his work.

Levels of the specialist's compliance with activity requirements are highlighted. Professionally important qualities and their groups are considered. It was emphasized that psychological training is defined as a process of personal and professional development of a specialist, aimed at his meaningful transformation through the formation of a complex of professionally important qualities, psychological features and professional competencies necessary for solving tasks in extreme conditions. The result of training is psychological readiness for activity. Psychological readiness for work during the war is determined by the presence of certain psychophysiological qualities in the

specialist. Work in war conditions requires the presence of the following groups of professionally important qualities: emotional-volitional, intellectual-prognostic; organizational and mobilizing; communication and activity.

Key words: *extreme conditions, professionally important qualities, professional, activity requirements, psychological readiness.*

Другий рік триває війна РФ проти нашої країни. Адаптація до життя під час війни є дуже складним феноменом, коли особистість намагається пристосуватись до ненормальних, незвичних, екстремальних та інколи нестерпних умов. Треба навчатися, працювати, виховувати дітей та робити все необхідне для перемоги України над російськими окупантами. Тож проблеми адаптації українців до роботи в умовах війни набули особливої актуальності. Сьогодні вимагає від українців високого рівня здатності до успішної реалізації професійних завдань, ефективність яких залежить як від індивідуально-психологічних особливостей, високого рівня емоційно-вольової стійкості та мотивації, так і від знань, умінь об'єктивно оцінювати ситуацію, враховувати особливості перебігу умов воєнного стану та прогнозувати їх можливі наслідки. Тому важливим, невід'ємним складником процесу психологічної підготовки до роботи під час війни є врахування функціональних психологічних факторів, таких як: емоційно-вольова стійкість; особливості пізнавальних процесів та психічних властивостей; мотивація до певних дій; поведінкові аспекти, – що зумовлює необхідність дослідження психологічних аспектів підготовки до роботи в умовах війни.

Актуальним проблемам психологічного забезпечення професійної діяльності та психологічним аспектам підготовки фахівців до дій в екстремальних умовах присвятили свій науковий пошук В. Корольчук, М. Корольчук, Л. Казміренко, В. Осьодло, В. Стасюк, О. Хміляр та ін. Їх наукові досягнення є основою для подальшого вдосконалення

концептуальної моделі психологічної підготовки фахівця до діяльності в умовах війни.

Тому ставимо за мету визначити психологічні аспекти підготовки фахівців до діяльності в умовах війни шляхом розгляду змісту відповідної психологічної готовності.

Умови війни є екстремальним, нереально складним середовищем в якому доводиться працювати фахівцям різних видів діяльності. Ці умови супроводжуються не тільки високим рівнем психоемоційної напруги та тривожності, а й страхом за рідних і близьких. За таких екстремальних обставин фахівець все одно має якісно та самовіддано працювати, щоб своєю працею наблизити перемогу України над російським агресором.

Щоб визначити основні психологічні аспекти процесу підготовки фахівців до діяльності в умовах війни, треба зрозуміти: чим відрізняється психологічно готова людина, яка майстерно володіє своєю професією за будь-яких складних обставин, від психологічно непідготовленої; якими індивідуально-психологічними особливостями, якостями, здібностями володіє стресостійкий професіонал; як ці відмінності, характеристики були сформовані й що треба зробити, щоб особистість була високоякісним фахівцем?

Перш за все, визначимося з поняттям «екстремальні умови», які певною мірою характеризують умови війни. Так, на сьогодні існує значна кількість підходів у психологічній літературі до визначення та характеристики екстремальних умов діяльності. Найбільш науково об'єктивним та сучасним є підхід, запропонований В. Корольчук. Вона визначила три категорії умов діяльності: звичайні, особливі та екстремальні. В основу даної класифікації покладені такі критерії: ступінь нервово-психічного напруження, що супроводжує виконання діяльності або адаптацію до змінених умов діяльності, а також ступінь вираженості реальної вітальної загрози. Тому екстремальні умови діяльності

характеризуються наявністю реальної вітальної загрози та надмірно високим рівнем нервово-психічного напруження [3, с. 41].

Теоретико-емпіричний аналіз існуючих наукових психологічних підходів (діяльнісного, особистісного, особистісно-діяльнісного, індивідуального, функціонального, системного, системно-структурного, системно-генетичного) щодо формування фахівців різних професій та напрацювань, рекомендацій практиків дозволяє стверджувати, що для успішної діяльності в умовах війни їм необхідні такі взаємопов'язаних складники: професійна компетентність; стресостійкість; мотивованість; розвиток особистісного потенціалу, без якого неможливо ефективно застосувати наявні знання на практиці, виконувати поставленні завдання в складних ситуаціях.

Тож основною метою психологічної підготовки фахівців має бути високоякісний індивідуально-психологічний розвиток, у процесі якого формується психологічна готовність до усвідомлення та розвитку необхідних професійно важливих якостей. Останні є основою для вироблення й розвитку індивідуальної професійної концепції та стратегії ефективної поведінки в умовах воєнного стану. Екстремальність породжує стан підвищеної емоційної напруги, наслідком впливу якої на організм можуть бути різноманітні прояви психічної нестійкості й навіть нервово-психічні розлади. Вона може бути опосередкованою причиною професійної неспроможності, аморальних вчинків, зловживання спиртними напоями, розладів і конфліктів у сімейному житті й інших відхилень.

Відомо, що виконуючи професійні завдання в різних умовах, фахівець може перебувати в різних психічних станах. Наприклад, успішність виконання завдань буде багато в чому визначатись його психічним станом інтелектуального плану (зацікавленість-незацікавленість, цікавість – байдужість та ін.). Теж можна сказати і про

стан впевненості–невпевненості (вольова сфера), а також емоційний підйом чи спад (емоційна сфера).

Таким чином, психічні стани є певними сполучними ланками, своєрідними активізаторами між потенційними можливостями особистості і умовами, в яких вона виконує завдання. Порушення в цій сфері можуть дезорганізувати діяльність фахівця та підвищити рівень його тривожності.

Психологічна готовність як стан і як стійка характеристика особистості проявляється і формується в процесі діяльності і є її складовою частиною. Особливості діяльності визначаються змістом її мети, предметом на який вона спрямована та засобами, за допомогою яких вона здійснюється, результатами. Загалом, готовність – це первинна фундаментальна умова успішного виконання будь-якої діяльності.

Виникнення стану психологічної готовності до діяльності починається з постановки певної мети на основі потреб і мотивів. Далі іде вироблення плану, установок, моделей, схем майбутніх дій. Потенційні можливості фахівця характеризуються активним застосуванням засобів і способів, загальних для вирішення багатьох задач, підтримання внутрішньої рівноваги, мобілізації свого досвіду, почуттів, волі для вирішення складних завдань [4, с. 60-65]. Певні професійні можливості, як складові готовності, набувають якісно нового рівня в процесі успішної адаптації до діяльності в умовах війни. У цілому, до зовнішніх і внутрішніх умов, що обумовлюють психологічну готовність, відносять: зміст задач, їх складність, новизну, творчий характер; наявність необхідних компетентностей; професійну мотивацію; оцінювання отриманих результатів; адекватну самооцінку власної підготовленості до роботи; наявний психоемоційний стан та вміння його регулювати; стан здоров'я і фізичне самопочуття; власний досвід мобілізації сил на вирішення складних задач в умовах війни; вміння контролювати і

регулювати рівень власного стану готовності.

Водночас слід визнати, що перспективою щодо оптимізації розвитку фахівця, має бути: психологічне забезпечення індивідуального розвитку фахівця; проблемно-розвивальне навчання, яке слід спрямувати не тільки на розвиток знань, умінь, а й на розвиток професійного мислення та професійно важливих якостей; формування та розвиток стресостійкості; підвищення рівня мотивації до дій в екстремальних умовах та загалом професіоналізму.

Професіонал – це психологічно зріла особистість, що відзначається професійною майстерністю, яка визначає її спосіб життя, особливий професійно орієнтований, відповідальний світогляд і почуття приєднання до професійної спільноти. До того ж, професіоналізм як результат професіогенезу є інтегративною характеристикою професійно зрілої особистості як суб'єкта діяльності, спілкування, праці. Професійна зрілість в умовах війни, зокрема, поєднує:

- емоційну зрілість (стресостійкість, адекватність дій, зібраність, сконцентрованість, володіння прийомами саморегуляції тощо);
- мотиваційну зрілість (наявність ієрархії професійних мотивів, високий рівень мотивації до роботи в екстремальних умовах, здатність до самомотивації);
- компетентнісну зрілість (інтелектуальний потенціал, прогностичні здібності, високий рівень компетентності в професійній сфері).

Формування професійно зрілої особистості завжди має свої специфічні особливості, зумовлені об'єктом діяльності. Хоча будь-яка фахова підготовка до діяльності має на меті сформувати якісних спеціалістів, та підготовка до роботи в екстремальних умовах вимагає особливих психологічних підходів.

Перш за все, вона повинна здійснюватись із урахуванням наявних та

перспективних вимог до особистості. Тому, необхідним є визначення рівнів відповідності фахівця вимогам діяльності в умовах війни.

Перший рівень відповідності визначається особистісним потенціалом. Придатність зумовлюється наявністю ряду біологічних, анатомо-фізіологічних і психологічних особливостей, характеристик особистості; передбачає відсутність протипоказань (наприклад, фізичні вади, замкненість, зосередження на собі й т.н.). Придатність передбачає, перш за все, необхідні психофізіологічні та психологічні якості.

Другий рівень – рівнем психологічної готовності до діяльності, яка передбачає наявність системи знань та вмінь, професійно важливих якостей, психологічних характеристик, світоглядну та соціальну зрілість, високий рівень розвитку інтелектуальної, емоційно-вольової та мотиваційної сфери.

Третій рівень – прогностичними можливостями фахівця, який має об'єктивно аналізувати ситуації, задачі й розробляти оптимальний план дій, стратегію поведінки відповідно до передбачуваних результатів; прогнозувати можливі наслідки розвитку подій і залежно від цього швидко приймати оптимально правильні рішення на даний момент часу.

Четвертий рівень – високий рівень емоційно-вольової стійкості, що проявляється в здатності успішно вирішувати професійні завдання в ситуаціях, пов'язаних з високим ступенем ризику та підвищеною небезпекою для життя й здоров'я; витримувати довготривалі емоційні напруження, стани тривоги, почуття страху; не видавати власних хвилювань й невпевненості; адекватно діяти в умовах дефіциту часу й складних ситуаціях

П'ятий рівень – мотивованість до конкретного виду діяльності, що зумовлює розвиток наявних та формування нових мотивів, які спонукають фахівця до виконання професійних завдань за будь-яких складних обставин і сприяють зниженню рівня тривожності щодо неспроможності

фахово діяти в умовах війни.

Наявність цих рівнів відповідності психологічних якостей і характеристик фахівця вимогам діяльності в умовах війни має забезпечити її оптимальну ефективність. Тому формування особистості фахівця, який відповідає вимогам певного виду діяльності, є основною передумовою, що визначає оптимізаційні засади процесу психологічної підготовки.

Загалом, психологічну підготовку визначають як процес особистісного і професійного розвитку фахівця, спрямований на його змістовну трансформацію шляхом формування комплексу професійно важливих якостей, психологічних особливостей та професійних компетентностей, необхідних для вирішення завдань в екстремальних умовах. Результатом підготовки є психологічна готовність до діяльності.

Психологічна готовність до роботи під час війни зумовлюється й наявністю у фахівця певних психофізіологічних якостей [2, с.73], а саме: активності; нервово-психічної стійкості, сильної нервової системи, пластичності (здатності легко і швидко пристосовуватися до зовнішніх умов), резистентності (здатності чинити опір несприятливим обставинам), реактивності (сили й енергійності реагування на зовнішні впливи), високого рівня працездатності, урівноваженості, швидкості й точності реакцій та дій, швидкості мислення, переключення уваги, сприймання та розуміння інформації. Крім того, необхідними є розвинені емоційно-вольові якості: здатність до адекватних дій в складних умовах; здатність приймати оптимально правильні рішення в умовах дефіциту часу, приховувати власні емоції, хвилювання, тривожність та швидко відволіктись від переживань й ефективно діяти; ініціативність; наполегливість; професійна надійність; рішучість; самовладання; сміливість; стресостійкість; схильність до ризику; толерантність; урівноваженість та цілеспрямованість.

Фахівець повинен мати спеціальні вміння, які б йому дозволяли

творчо й конструктивно використовувати систему знань та навичок у мінливій, напруженій обстановці; оптимально діяти. Процес формування спеціальних умінь вимагає від викладача неабиякої педагогічної майстерності та прогностичних здібностей, оскільки він має навчити їх застосовувати у своїй майбутній практичній діяльності теорію, адаптуючи її до вимог сьогодення; конкретних дій; розвивати в них професійне мислення та необхідні психологічні характеристики й професійно важливі якості. Останні мають формуватись і розвиватись як на етапі професійної підготовки, так і в процесі професійної діяльності, оскільки їх перелік не є сталим. Терні якості можуть з'явитися чи вдосконалитись у фахівця через певний період діяльності (наприклад, спостережливість, швидкість та чіткість дій, креативність при вирішенні завдань). Важливим є те, що система якостей особистості впливає на рівень її професійної придатності.

Під професійно важливими якостями слід розуміти психофізіологічні, психологічні характеристики та здатності фахівця, що формуються, розвиваються у процесі професійної підготовки та діяльності та є основою їх успішності [1, с. 60-65]. Робота в умовах війни вимагає наявності наступних груп професійно важливих якостей: емоційно-вольових (цілеспрямованість, самовладання, сконцентрованість, самоконтроль тощо), інтелектуально-прогностичних (критичність мислення, увага, прогностичність, креативність, системність та ін.); організаційно-мобілізуючих (організованість, плановість, злагодженість, здатність мобілізувати власний ресурс тощо); комунікативно-діяльнісних (гнучка комунікабельність, толерантність, здатність чітко сформулювати завдання, орієнтація на роботу, здатність до успішної взаємодії й т. ін.).

До того ж, професійно важливі якості фахівця поділяються на групи залежно від терміну їх формування та розвитку, а саме:

- потенційні – ті, що мають бути основою, підставою для адаптації до роботи в умовах війни; вони формують особистісний потенціал

необхідний для професійного розвитку та адаптивних можливостей фахівця;

- базові – необхідні для того, щоб розпочати виконання певних професійних завдань та отримати якісний результат;

- спеціальні – формуються впродовж професійної діяльності, залежно від умов та специфіки роботи; притаманні фахівцям зі стажем.

Висновок. Враховуючи вище викладенні міркування, вважаємо, що до психологічних аспектів підготовки фахівців до діяльності в умовах війни слід віднести:

1. Дослідження особливостей пізнавальних й емоційно-вольових процесів, індивідуально-психологічних особливостей, рівня розвитку професійно важливих якостей фахівців у процесі їх підготовки до діяльності в екстремальних умовах.

2. Формування психологічної готовності до ефективних дій за будь-яких обставин, що передбачає наявність системи знань, необхідних професійно важливих якостей, психофізіологічних та психологічних характеристик, високого рівня емоційно-вольової стійкості та мотивації до діяльності, здатності до саморегуляції.

3. Розвиток психологічного рівня професійної придатності (комплекс фізіологічних, психологічних, характеристик, якостей і професійних можливостей особистості, її психологічної готовності).

Література

1. Іванова Н.Г., Фармагей О.І., Паливода О.О. та ін. Психологічне забезпечення професійної діяльності фахівців сектору безпеки : навч. посібник. К. : НА СБУ, 2019. 244 с.
2. Іванова Н.Г., Паливода О.О., Андрусин Ю.І. та ін. Психологічні засади лідерства в системі стратегічних комунікацій : навч. посіб. К. : НА СБУ, 2022. 120 с.

3. Корольчук В.М. Психологія стресостійкості : монографія. К. : Ніка-Центр, 2007. 432 с.
4. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. К. : Ніка-Центр, 2009. 580 с.

References

1. Ivanova, N.H., Farmahei, O.I., Palyvoda, O.O. etc. (2019). *Psykhologichne zabezpechennia profesiinoi diialnosti fakhivtsiv sektoru bezpeky: navch. posibnyk* [Psychological support of the professional activity of security sector specialists: training manual]. K.: NA SBU [in Ukrainian].
2. Ivanova, N.H., Palyvoda, O.O., Andrusyshyn, Yu.I. etc. (2022). *Psykhologichni zasady liderstva v systemi stratchichnykh komunikatsii : navch. posib.* [Psychological principles of leadership in the system of strategic communications: training manual]. K.: NA SBU [in Ukrainian].
3. Korolchuk, V.M. (2007). *Psykholohiia stresostiikosti: monohrafiia* [Psychology of stress resistance: monograph]. K.: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
4. Korolchuk, M.C., & Krainiuk, V.M. (2009). *Sotsialno-psykhologichne zabezpechennia diialnosti v zvychainykh ta ekstremalnykh umovakh: navch. posib.* [Socio-psychological support of activities in normal and extreme conditions: training manual]. K.: Nika-Tsentr [in Ukrainian].